

Begrazing van natuureservaten in Drenthe

Eric van der Bilt

Foto's: archief Het Drentse Landschap.

Extensieve begrazing van natuureservaten met schapen, rundvee en paarden heeft als beheersvorm in de jaren tachtig een hoge vlucht genomen. Uit tabel 1 blijkt dat in april 1986 op 5345 ha, verdeeld over zo'n 82 verschillende reservaten, extensieve begrazing als beheersvorm wordt toegepast in Drenthe.

Kudde met scheper
aan de Boekweiten-
plas van Het Drent-
se Landschap.

Uit de tabel blijkt dat met name Heideland-schappen bij het terreinbeheer worden ingezet, gezien het voorkomen van Nederlandse begrippen nog relatief grote oppervlakten heide mag dit geen verwondering wekken. Wanneer men aan Drenthe denkt doet het beeld op van eindeloze vlakten met wat witbewolde kudden Heideschappen begeleid door een scheper. Deze vorm van beweiding kent in Drenthe dan ook een traditie met wortels in een ver verleden.

Vanwege het arbeidsintensieve karakter van deze beheersvorm wordt zij tegenwoordig nog maar betrekkelijk spaarzaam aangetroffen. De veelal door stichtingen gehouden schaapskudden maken gebruik van natuurgebieden in eigendom bij diverse terreinbeheerende instanties. Zonder forse subsidies van de verschillende overheden is het houden van een kudde met herder financieel niet eens uitvoerbaar. Met name de belevingswaarde voor de recreant van zo'n kudde met herder op de heide, vormt aanleiding tot subsidieverstrekking. Daarnaast vormt het vegetatie-

aspect van zo'n sterk verschaalde paarse heide een reden. De onderhoudskosten zijn niettemin zo hoog dat in Drenthe nog slechts vijf kudden te vinden zijn. Zie tabel 2.

Er is overigens sprake van de oprichting dit jaar van een zesde kudde in Havelte, die in het natuurgebied Ooster- en Westerzand zal worden ingezet.

Het houden van schapen op de heide was in Drenthe vanouds uitsluitend van agrarische betekenis. De schapen vraten overdag onder de hoede van een scheper op de heide. 's Avonds werden ze terug naar het dorp gedreven waar ze in de potstal werden opgesloten. De mest werd op deze wijze verzameld op een dek van heideplaggen.

Dit mengsel van mest en plaggen was lange tijd de enige vorm van bemesting van de akkers of essen die bij het dorp hoorden. Hierop werd veelal Rogge als hoofdgewas verbouwd. Hoe meer mest men kon verwerven des te hoger was de opbrengst aan Rogge. De Rogge vormde feitelijk de kurk van de esdorpeneconomie. Voor de 17de eeuw bleek de

	aantal	obj. opp. in ha	schapen	rundvee	paarden
Stichting 'Het Drentse Landschap' (HDL)	35	1222	879	461	3
Staatsbosbeheer - terreinbeheer (SBB)	29	1557	751	418	9
Natuurmonumenten (NM)	13	725	467	102	—
Schaapskudden met scheper ¹⁾	5	1740	2450	—	—
totaal	82	5344	4547	981	12

¹⁾ Voornamelijk particuliere herders die met hun kudden uitsluitend van natuurgebieden in eigendom bij de terreinbeheerende instanties Staatsbosbeheer, Natuurmonumenten, Het Drentse Landschap gebruik maken.

Tabel 1. Begrazing van natuurgebieden in Drenthe per 1-4-1986.

schaapskudde	eigenaar	aantal	type	reservaat	opp. ha	eigenaar
Balloo	particulier	350	D ¹⁾	Balloërveld	500	Defensie
Eext	gemeente	150	D	Molenveld	80	Staatsbosbeheer
Dwingeloo	stichting	300	D	Dwingelose Heide	600	Natuurmonumenten
Westerbork	stichting	150	S	Boekweitenplas	80	Het Drentse Landschap/Staatsbosbeheer
Zwartemeer	SBB/particulier	1500	D	Bargerveen	480	Staatsbosbeheer
5		2450			1740	

D = Drents Heideschaap

S = Schoonebeker Heideschaap

Tabel 2. Overzicht van de kudden met scheper in Drenthe anno 1986.

In de tabellen 3, 4 en 5 zijn de begraasde objecten van respectievelijk Het Drentse Landschap, Staatsbosbeheer en Natuurmonumenten weergegeven.

Toelichting tabel 3, 4, 5 (Zie bladzijden 172, 174 & 176)

Schapen : Type S = Schoonebeker Heideschaap

D = Drents Heideschaap

G = Gotland Pelsschaap

Wijze van houden: J = Jaarrond

Z = Zomerbegrazing, seizoenbegrazing.

Rundvee : Type ZB = Zwartbont

M = Maas-Rijn-IJssel-roodbont

Ch = Charolais

L = Limousin

Ba = Blonde Aquitaine

SH = Schotse Hooglander

Paarden : Type IJ = IJsland Pony

X = onbekend. Zie ook elders

Eigenaar: Het Drentse Landschap, Staatsbosbeheer en Natuurmonumenten = terreinbeheerende instanties
P = particuliere eigenaar.

heide veel minder paars en trof men naast Struik- en Dopheide ook veel gras en struiken aan.

Het aantal schapen was veel geringer. In dit heischrale milieu kon ook rundvee, meestal

in de vorm van ossen, zich prima handhaven. Toen echter onder invloed van een toenemende belastingdruk in de 17de eeuw de noodzaak tot verdere intensivering van het boerenbedrijf zich voordeed, kon dat alleen

Foto links:
**Limousin zoogkoelen
 met kalveren op het
 Landgoed De Vledder-
 hof van Het Drentse
 Landschap.**

Foto midden:
**Charolais heidekoelen
 op 'Heideheim' van Het
 Drentse Landschap.**

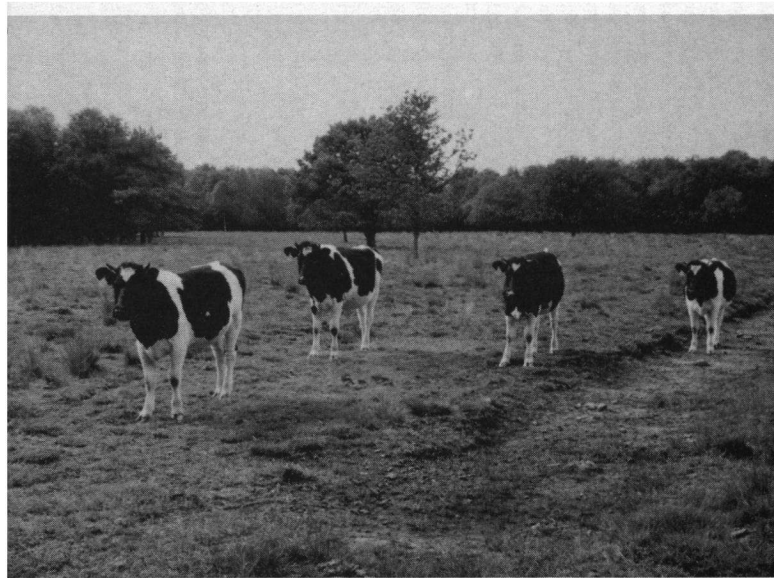
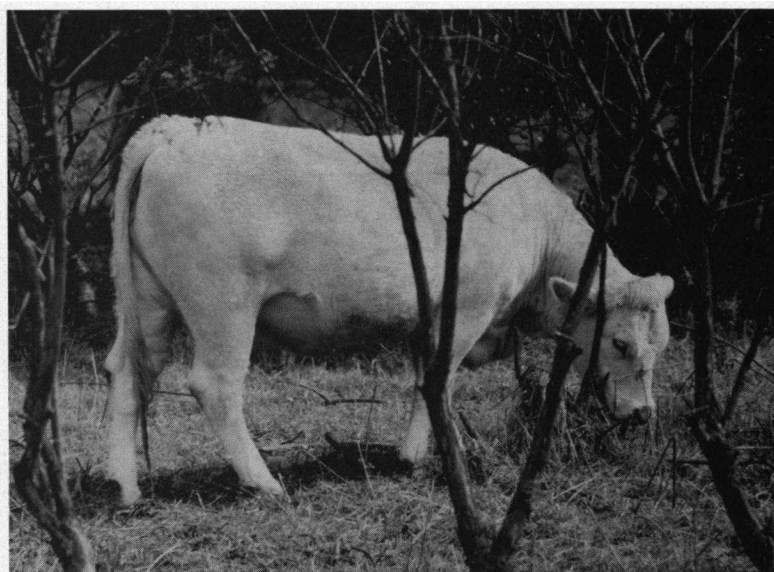

Foto links:
**Zwartbont Fries vee op
 'Heideheim' van Het
 Drentse Landschap.**

Tabel 3. Begrazingsobjecten Slichting 'Het Drense Landenschap'. (voor toelichting zie bladzijde 170)

reservaat	opp. in ha	schapen		rundvee		paarden		eigenaar	bijzonderheden
		aantal	type	wijze	aantal	type	wijze		
Uffelter Binnenveld	30	25	S	J	10	CH	Z	—	Heide, bos, schraalland in gelijke oppervlakten
Dalepeel	30	25	S	J	7	ZB	Z	—	Heide op verdroogd hoogveen, berkenbos, Pijpestro-steppe
Widenberg	32	25	S	J	—	—	—	—	Heide, stuifzand, bos
Widenberg	20	—	—	—	35	M	Z	—	Schraal grasland
Drouwenerveld	140	70	D	J	—	—	—	—	Heide
Doldersummer Veld	240	105	S	J	80	M/L	Z	—	Heide, rundvee meest eigendom HDL, deels particulier
Doldersummer Veld	9	—	—	—	—	—	—	—	Heide, bos, peigaten
Gasterse Duinen	40	20	S	J	—	—	—	—	Heide, stuifzand, veen
Nuileveld	35	20	S	J	—	—	—	—	Heide, 3 ha schraalland
Smilder-Oosterveld N	20	20	S	J	5	BA	Z	—	Heide, 15 ha schraalland, zoekkoeten van particulier
Smilder-Oosterveld Z	22	20	D	Z/J	—	—	—	—	Heide, veen, rammenterein met hogere zomerdruk
Orrelterzand	50	30	D	J	20	ZB	Z	—	Heide, bos, rundvee van particulier
Vossenbergh-Hamveld	18	14	S	J	—	—	—	—	Heide, kapvlakte, schraalland
Vossenbergh-De Stroot	9	—	—	—	12	ZB	Z	—	Heide, Pijpestrooie-vlakte, bos
Vossenbergh-Lottenveen	8	—	—	—	7	ZB	Z	—	Heide, bos, 5 ha schraalland, veenrjje
Zwarte Gat	15	15	S	J	—	—	—	—	Heide, 4 ha schraalland
Groote Zand	125	75	D	J	4	CH	Z	—	Heide, bos, zoekkoeten op kleine opp. Ook gronden SBB in betjeet
Bouwersveld	50	35	S	J	12	ZB	Z	—	Heide, 7 ha schraalland, deels op gronden SBB
Elper-Westerveld	20	35	S	J	20	ZB	Z	—	Heide, 8 ha schraalland, pinken van particulieren
Kampshede	13	10	D	J	—	—	—	—	Heide, bos, 1 ha schraalland, rammenterein
Boerense Plassen	65	15	S	J	50	L/ZB	Z	—	Heide, veen, schraalland, rundvee van particulieren
Anlo	14	10	D	J	—	—	—	—	Heide, gebied eigendom SBB
Scharreveld	30	20	D	J	20	ZB	Z	—	Heide, rundvee van particulier
Scharreveld	20	20	D	Z	25	ZB	Z	—	Heide, rundvee van particulier
Laaghalerveen	8	10	D	Z	5	ZB	Z	—	Heide, bos op verdroogd veen, rundvee van particulier
Laaghalerveeld	15	50	S	Z	—	—	—	—	Schraalland, rammenterein nazomer
Kortwegsveld	20	35	S	Z	—	—	—	—	Heide, veen, rammenterein, pinken van particulier
Diependal	14	40	S	Z	—	—	—	—	Grasland, dijkenbeweiding vloeivelidencomplex, rammen
Heideheim	15	25	D	Z	12	ZB	Z	—	Heide, bos, 1 ha schraalland, pinken van particulier, rammen
Nolderveld	25	30	S	Z	15	ZB	Z	—	Heide, rammenterein, pinken van particulier
Nijensleekerveld	25	30	S	Z	15	CH	Z	—	Heide, 3 ha schraalland, pinken van particulier, rammen
Vloderhof	4	—	—	—	7	L	J	—	Grasland, Limousin-zoekkoeten, proef
Steenberger Oosterveld	12	—	—	—	25	ZB	Z	—	Schraal grasland
Paardenlanden	12	—	—	—	30	ZB	Z	—	Nuweide natuurgebied, schraal hooiland, integraal
Takkenhoogte	10	—	—	—	30	ZB	Z	—	Schraal grasland
Garsterse Hout	10	50	S/D	Z	—	—	—	—	Schraal hooiland, naweide
35 objecten	1222	879			461		3		

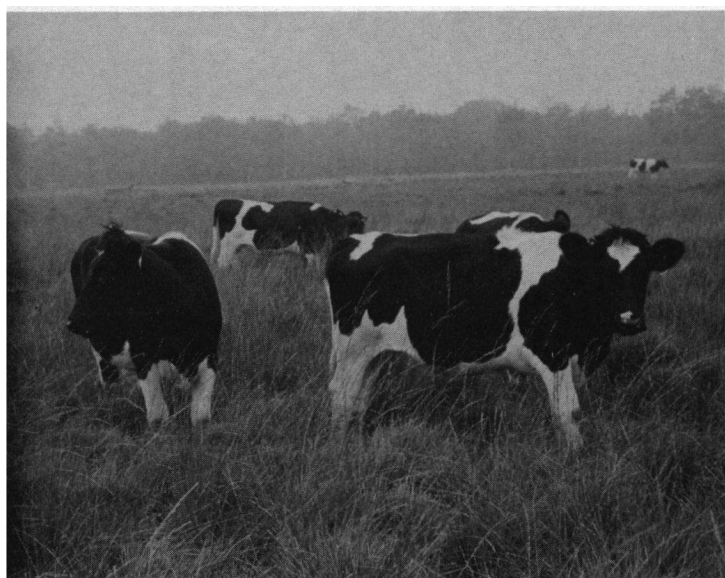

Foto boven:
Schoonebeker heideschapen,
'Nullerveld', Het Drentse Land-
schap.

Foto links:
Begrazingsbeheer door middel
van koeien op het 'Deldersum-
merveld', Het Drentse Land-
schap.

Foto onder:
Paarden in het 'Deldersum-
merveld', Het Drentse Land-
schap.

Tabel 4. Begrazingsobjecten Staatsbosbeheer Drenthe, naar Walter ten Klooster (SBB) 1986. (voor toelichting zie bladzijde 170).

reservaat	opp. in ha	schapen		rundvee		paarden		eigenaar	bijzonderheden
		aantal	type	wijze	aantal	type	wijze		
Bruntingerplassen	75	40	D	Z	—	—	—	SBB	Heide, raster
Zuidhijkerzand	140	45	D	J	—	—	—	SBB	Heide, raster
Orvelte	50	80	D	Z	—	—	—	SBB	Heide, grasland, bouwland, 's winters op stal, 's zomers in raster
Oosterholten	20	40	D	Z	10	ZB	Z	P	Grasland in raster
Meuwenplas	30	—	—	—	40	ZB	Z	P	Heide, Pijpestrooijesteppe, begrazing maar drie maanden lang
Elpermeer	15	30	G	Z	—	—	—	P	Heide
Tweelingen	15	15	D	J	—	—	—	SBB	Heide
Schapenpark Odoorn	250	150	D	J	—	—	—	SBB	Bos en heide op kapvlakten
Buinerveld	20	15	D	J	—	—	—	SBB	Heide
De Heest	26	—	—	—	35	ZB	Z	P	Grasland
Anderense Diep	200	X	X	Z	200	ZB	Z	X	Grasland, opgedeelc in kleine eenheden, inscharing
Gasteren	6	—	—	—	6	CH	Z	P	Akkers, weilanden in verschralling
Westerholt	4	—	—	—	2	SH	J	P	Grasland
Noordse Veld	90	—	—	—	—	—	—	P	Heide
Stuifgat	13	15	D	J	—	—	—	J	Heide
Drouwerveld	40	12	D	J	—	—	—	P	Bos, heide
Pias Papenvoort	8	4	D	Z	—	—	—	P	Heide, veen
Anloo	14	10	D	J	—	—	—	—	Drenis landschap voert uit op grond Staatsbosbeheer, heide
Smalbroekerplas	35	60	S	Z	—	—	—	—	Heide, akker, kuddc Westerbork is gebruiker
Koelingsveld	20	10	S	J	—	—	—	HDL	Heide, Drenis landschap voert uit in samenhang Bouwerveld
Oldendiepveld	17	—	—	—	—	—	4	P	Heide
Meuvenveen-Z	25	30	D	Z	—	—	—	P	Heide, veen
Havelterberg	12	25	D	Z	—	—	—	P	Heide
Kralose heide c.a.	250	80	D	Z	—	—	—	SBB	Heide, veen, grasland, kuddc wordt steeds verplaatst
Boswachterij Dwingelo	80	50	D	Z	—	—	—	SBB	Bos, heide
Oosterse Bos	10	30	D	Z	—	—	—	SBB	Veen, verdroogd
De Witten	45	—	—	—	75	ZB	Z	—	Verdroogd hoogveen
Emmerschans	12	10	D	Z	10	ZB	Z	—	Veen
Dalerveens Veen	35	—	—	—	40	ZB	Z	P	Veen, Pijpestrooijesteppe
29 objecten	1557ha	751	—	—	418	—	9	—	—

maar door verhoging van de rogge-opbrengsten. Er moest meer mest komen, waardoor het aantal schapen sterk steeg. De runderen verdwenen van de heide. De rooibouw nam toe. Er werd meer geplagd, gebrand en gemaaid. Uiteindelijk ontstond toen in de 19de eeuw de uitgestrekte, boomloze uiterst voedselarme paarse heide zoals men die zich tegenwoordig lijkt te herinneren. In feite is dit uiterlijk van de heide slechts aan een korte periode gedurende de 19de eeuw gebonden. Tegen het einde van de eeuw kwam de kunstmest in gebruik. In het begin van deze eeuw verdwenen de schaapskudden. De heide werd grotendeels ontgonnen tot cultuurland of bebost. Slechts een geringe oppervlakte werd als natuurgebied door de diverse terreinbeheerders verworven.

Gezien het verleden zou men verwachten dat het inzetten van schapen bij het heidebeheer onderdeel zou uitmaken van de normale beheersmethoden bij de diverse terreinbeheerders. Niets was minder waar, althans tot zeker halverwege de jaren zeventig. Beheersmaatregelen als het verwijderen van opslag, en vooral herhaald branden vormden de enige begeleiding. Vaak werd zelfs helemaal niets gedaan. Alleen dank zij de inzet van allerlei particulieren werden de beide landrassen van het Heideschaap, ternaauwer nood voor uitsterven behoed. In Ruinen werd van de laatste Drentse Heideschappen

nog een kudde samengesteld, die op de Dwingeloose Heide (Natuurmonumenten) tot in de huidige tijd een attractie van belang vormt. De laatste raszuivere kudde Schoonebokers werd door de gemeente Westerbork en de heer Noordhuis, voormalig scheper, voor het nageslacht behouden.

Inmiddels waren als gevolg van achterstallig onderhoud en verrijking via mestinwaai, neerslag, mineralisatie van humeus materiaal uit de bovenste bodemlagen als gevolg van verlaging van de grondwaterstand, vaak grassteppen op de voormalige heidevelden ontstaan. Deze zogenaamde vergrassing door Pijpestrootje in vochtige terreinen en Bochtige Smele in drogere terreinen, maakte heidegroei met name ook door lichtconcurrentie vrijwel onmogelijk. Weinig eisende concurrentiekrachtige grassoorten verdrongen de heide soms ogenschijnlijk in enkele seizoenen volledig.

Branden verergerde de situatie alleen maar. De as van de grote hoeveelheden organisch materiaal werkte als een vorm van makkelijk opneembare kunstmest en stimuleerde de grasgroei slechts.

Ook 's winters blijven de Drentse Heideschappen op de hei, Orvelter Zand, Het Drentse Landschap, 10 maart 1984.

Tabel 5. Begrazingsobjecten Natuurmonumenten Drenthe, naar Roelof Schulling (NM) 1986. (voor toelichting zie bladzijde 170).

reservaat	opp. in ha	schapen		rundvee		paarden		eigenaar	bijzonderheden
		aantal	type	wijze	aantal	type	wijze		
Sleenbergerveld	17	20	D	J	—	—	—	NM	Heide, bos
Fochtelooiven	107	150	D	J	—	—	—	NM	Heide, heide op hoogveen, 16 ha schraalland
Vijftig Bunder	25	17	D	J	—	—	—	NM	Heide, bos
De Klencle	50	60	D	J	—	—	—	NM	Heide, bos
Leggelerveld	45	35	D	J	—	—	—	NM	Heide, bos
Leggelerveld	21	—	—	—	20	ZB	Z	P	Heide en 15 ha schraal grasland
Balinger Mantingerand	4	15	D	Z	—	—	—	NM	Heide, 3 ha schraalland
Hiemsta State	5	20	D	Z	—	—	—	NM	Heide, 2 ha schraalland
Dwinglose Heide	100	75	D	Z/J	—	—	—	NM	Heide, worden 's winters in 2e eenheid ingeschaard, zie ook kudden
Dwinglose Heide	25	—	—	—	25	ZB	Z	P	Heide, Jeneverbos struweel, 15 ha schraalland, zie schapen boven
Waperveld	84	—	—	—	50	ZB	—	P	Heide, 19 ha schraalland
Waperveld	225	75	D	J	—	—	—	P	Heide, bos, schraalland
Witellerveld	17	—	—	—	7	L	J	—	Heide, 4 ha schraalland
13 objecten	725	467	—	—	102	—	0	—	—

Het was ondermeer de verdienste van drs. P. Oosterveld van het Rijksinstituut voor Natuurbeheer te Leersum om de beheerders in Drenthe, gebruikmakend van talloze voorbeelden in het buitenland, het alternatief van extensieve begrazing met behulp van een vast raster te bieden. Het bleek een goedkope basisbeheersmethode te zijn. De veedichtheden zijn gering, voor schapen veelal één dier per twee ha. Deze lage dichtheden houden de exploitatiekosten laag. De dieren redden zich meestal zelf, zomer en winter. Hoe meer dieren men houdt hoe hoger de kosten en hoe lager de opbrengsten. De reden om tot deze vorm van beheer over te gaan vond haar oorsprong niet in de kostenfactor of de 'mode' zoals oudere beheerders soms veronderstellen. Extensieve begrazing bleek als beheersvorm beter dan andere maatregelen in staat een netwerk aan verschillen in betreding, bemesting en verschralling als het ware over een natuurgebied uit te spreiden. Al die verschillende situaties bieden aan talloze levensvormen, planten en dieren, leefmogelijkheden.

Als zodanig neemt de diversiteit in het natuurgebied erdoor toe.

Afhankelijk van de doelstelling voor een bepaald reservaat kan men het beheer beperken tot extensieve begrazing of de hele reeks van overige maatregelen zoals plaggen, branden en maaien toepassen. In het eerste geval ontstaat veelal een halfopen heischraal gebied. In het tweede de alom bekende paarse vlakte. De doelstelling bepaalt of extensieve begrazing het enige beheer is of slechts als basisbeheer moet worden opgevat.

Uit deze tabellen blijkt dat het inzetten van rundvee in de reservaten 's zomers inmiddels gemeengoed is geworden.

In mei 1980 brandde circa 250 ha heide op het Doldersumse Veld af, een reservaat van de Stichting 'Het Drentse Landschap'.

Begin juni leek dit natuurreservaat wel een soort gifgroene kunstweide. De overheersing van fris uitlopende Pijpestrootje, massaal in het terrein aanwezig, bood het beeld van een weiland. Wat was logischer dan het inscharen van rundvee om deze explosie van gras tegen te gaan? Te meer daar men bij de stichting op de hoogte was van de ervaringen in de Mariapeel. In dit Staatsbosbeheerreservaat maakte de beheerder de heer Janssen, voortbordurend op een tot ver in deze eeuw bestaande

traditie ter plaatse, gebruik van het inscharen van jongvee in pijpestrootjeruigte. En kennelijk met succes. Er bestond geen enkele reden waarom dit ook niet in Drenthe met goed gevolg kon worden toegepast.

Al in juni 1980 liepen er tachtig stuks Zwartbont Rundvee en dit aantal is tot nu toe ongeveer gehandhaafd. De reacties in het begin waren vrijwel uitsluitend negatief, maar de effecten op de vegetatie waren van dien aard dat dit experiment in brede kring werd opgevolgd.

Zie hiervoor de tabellen 3 tot en met 5.

De reden hiervoor is gelegen in het feit dat sterk met Pijpestrootje vergraste heidevelden 's zomers een enorme hoeveelheid plantaar-

Foto boven:
Schoonebeker heideschappen, 'Nuillerveld', Het Drentse Landschap.

Foto onder:
Drentse Heideschappen, Drouwenezand, Het Drentse Landschap.

dig materiaal produceren. Een kudde schapen gehouden in een dichtheid van één dier per twee ha is bij lange na niet in staat deze produktie 's zomers weg te vreten. Vanaf september heeft Pijpestrootje geen enkele voedingswaarde meer en is volstrekt oneetbaar waardoor ook 's winters geen sprake van het wegvreten van dit gras kan zijn. Runderen zijn echter wel in staat grote hoeveelheden

Foto boven:
Charolais op 'Heideheim', Het Drentse Landschap.

Foto onder:
Schoonebeker Heideschape, 'Dalerpeel', Het Drentse Landschap.

den van dit gras van juni tot september op te vreten. Zeker wanneer men de vegetatie door maaien of branden verjongd heeft, of liever gezegd begrazingsgeschikt heeft gemaakt. Het rundvee wordt dus gebruikt om het achterstallige onderhoud van jaren op goedkope en efficiënte wijze weg te werken. Veelal geschiedt dit op inschaarbasis, met medewerking van van particuliere boeren.

Zoals al eerder werd opgemerkt is dit verschijnsel niet nieuw. Ook in de 16de eeuw liep er rundvee in de vorm van ossen op de grazige heidevelden. Ook de Stichting 'Het Drentse Landschap' maakt met redelijk succes gebruik van MRIJ-Ossen.

Ten slotte valt de laatste jaren in Drenthe een nieuwe toepassingswijze van extensieve be-

grazing op. Het inzetten van rundvee 's zomers of het jaarrond, in gebieden die uit diverse biotopen zoals bos, heide en cultuurland bestaan, wordt toegepast om grote gevarieerde eenheden natuurgebied te laten ontstaan. Het gebruik van rundvee is hier exclusief en permanent en geen aanvulling op een ander beheer.

Op de zelfde wijze zien wij de toepassing van extensieve begrazing met rundvee 's zomers in oude cultuurlandschappen zoals die via de relatienota als reservaat bij natuurbeschermingsinstanties in beheer komen. De ontwikkeling van parklandschappen met veel struiken, ruigtekruiden- en zoomvegetaties, vormt vaak een belangrijk onderdeel van de doelstelling.

In een aantal cultuurbeïnvloede situaties is ook begrazing van bos door grote grazers mogelijk. Gezien de geringe oppervlakten natuurgebied in Drenthe lijkt het inzetten van natuurlijke herbivoren zoals de Wisent niet erg waarschijnlijk.

Al met al mag men verwachten dat de komende jaren extensieve begrazing als beheersvorm in nog meer situaties zal worden toegepast dan nu al het geval is. Hopelijk zal men van gemaakte fouten leren en met name het extensieve karakter van de begrazing beter controleren. Vaak is toch wel sprake van te hoge veedichtheden. Bovendien is het voor veel beheerders een zware opgave om geen aanvullende maatregelen toe te passen, zelfs als de doelstelling voor het reservaat dit vereist. Ondanks deze kritische kanttekeningen kan men stellen dat extensieve begrazing zowel in natuurwetenschappelijk als financieel opzicht, een uitkomst voor het natuurbeheer in Drenthe is.

■ Namens de Stichting 'Het Drentse Landschap', Eric van der Bilt, Kloosterstraat 5, 9401 KD Assen.